№1(5)
2025

ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ
NÓKIS FILIALÍ

MUSIQA VA SAN'AT AXBOROTNOMASI / ВЕСТНИК МУЗЫКИ И ИСКУСТВА / BULLETIN OF MUSIC AND ART

MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER XABARSHÍSÍ

ILIMIY-METODIKALÍQ JURNAL

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLIGI
ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ MÁDENIYAT MINISTRLIGI
ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ NÓKIS FILIALÍ

MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER XABARSHÍSÍ
Ilimiy-metodikalıq jurnal

MUSIQA VA SAN'AT AXBOROTNOMASI
Ilmiy-uslubiy jurnal

ВЕСТНИК МУЗЫКИ И ИСКУССТВА
Научно-методический журнал

BULLETIN OF MUSIC AND ART
Scientific-methodical journal

№ 1(5)/2025

SHÓLKEMLESTIRIWSHI:
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı

Bas redaktor: – Allanbaev Rudakiy, *professor*
Juwaplı xatker: – Kamalova Dilfuza, *filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı, docent.*

REDKOLLEGIYA AǴZALARÍ:

OZODBEK NAZARBEKOV – Ózbekstan Respublikası Mádeniyat ministri, professor;
AZIZBEK TURDIEV – Ózbekstan Respublikası Mektepge shekemgi hám mektep bilimlendiriw ministri máslahátshisi, filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD);
BEGIS TEMIRBAEV – Qaraqalpaqstan Respublikası Mádeniyat ministri, docent;
KAMOLIDDIN URINBAYEV – Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası rektorı, professor;
OMONILLA RIZAEV – kórkem ónertanıw ilimleriniń kandidatı, professor;
HIKMAT RAJABOV – professor;
ORAZALI TOSHMATOV – professor;
BAXT AZIMOV – pedagogika ilimleri kandidatı, docent,
MUHABBAT TOLAXOJAEVA – kórkem ónertanıw ilimleriniń doktorı, professor;
MARFUA XAMIDOVA - kórkem ónertanıw ilimleriniń doktorı, professor;
BOLTABOY SHODIYEV - kórkem ónertanıw ilimleriniń doktorı;
OZODA TOSHMATOVA - kórkem ónertanıw ilimleriniń doktorı, professor;
SAYYORA ǴAFUROVA – professor;
OYDIN ABDULLAEVA – professor;
IRODA MIRTALIPOVA –kórkem ónertanıw ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD);
PARAXAT MAMUTOV – kórkem ónertanıw ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD);
QURBANBAY JARIMBETOV – filologiya ilimleriniń doktorı, professor;
ALIMA BERDIMURATOVA – filosofiya ilimleriniń doktorı, professor;
ZIYADA BEKBERGENOVA – filologiya ilimleriniń doktorı (DSc), professor;
ALIMA PIRNIYAZOVA –filologiya ilimleriniń doktorı (DSc);
YUSUPOV QONÍSBAY – pedagogika ilimleriniń doktorı (DSc), professor;
UTEBAEV TAJIBAY **-** pedagogika ilimleriniń doktorı (DSc), professor;
SEYTKASIMOV DAULETNAZAR - pedagogika ilimleriniń doktorı (DSc);
ARTÍQBAY EREJEPOV – pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent;
JAŃABAY MARZIYAEV – filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD), docent;

Jurnal qaraqalpaq, ózbek, rus hám ingliz tillerinde baspadan shıǵarıladı. Jurnal Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administraciyası janındaǵı Málimleme hám ǵalaba kommunikaciyalar agentligi tárepinen mámleketlik dizimnen ótkerilgen. №047569 4-oktyabr, 2022-jıl.

Ózbekstan Respublikası Joqarı Attestaciya Komissiyasınıń 2024-jıl 30-iyuldaǵı 358-sanlı qararı tiykarında jurnal 17.00.00-Kórkem ónertanıw ilimleri jónelisi boyınsha dissertaciya nátiyjelerin baspadan shıǵarıw ushın arnalǵan jetekshi ilimiy jurnallar qatarına kiritilgen.

Redakciya mánzili: Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı Turan oypatı 29-jay.
E-mail:ozdknf@edu.uz, UZDK_Nukus@exat. Tel:551020540 Veb-sayt: https://science.uzdknf.uz/

ISSN-2181-4112

SKRIPKA SAZ ÁSBABÍ TARIYXÍ

Paxratdinova L.Sh.
Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı

Annataciya: Maqalada skripka saz ásbabınıń kelip shıǵıw tarıyxı, sabaq barısında paydalanıw, kóplegen izertlewshilerdiń tartqıshlı ses shıǵarıw usılınıń payda bolıwı haqqında muzıka shıǵarmalarınıń materialları tiykarında skripka ásbabı ushın jaratılǵan muzıkalıq janrdaǵı shıǵarmalardıń qáliplesiwi mazmunın tereń mengeriw máseleleri jarıtıp berilgen.

Gilt sózler: Skripka, kompozitor, italiya, muzıka shıǵarmaları, muzıkalıq janr.

Аннотация: В статье рассматривается история скрипичного инструмента, его использование на уроках, возникновение у многих учащихся метода создания ощущения общего звучания, а также вопросы глубокого освоения содержания музыкального жанра, создавшего скрипичный инструмент, на уровне материалов музыкальных произведений.

Ключевые слова: скрипка, композитор, италья, музыкальные произведения, музыкальный жанр.

Abstract: The article examines the history of the violin instrument, its use in lessons, the emergence of a method for creating a sense of overall sound in many students, as well as issues of deep mastery of the content of the musical genre that created the violin instrument, at the level of materials of musical works.

Key words: violin, composer, Italy, musical works, musical genre.

Kirisiw: Skripka, skripka semyasınıń alt hám violonchel sıyaqlı basqa aǵzaları sıyaqlı skripka semyasına kelip qosılǵan kontrabas óziniń kelip shıǵıwı boyınsha viola semyasına baylanıslı tartqıshlı ásbaplar toparınıń uzaq hám quramalı rawajlanıw procesi nátiyjesinde payda bolǵan. Bul, óz gezeginde, muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwınıń ulıwma procesi, ol ótken sociallıq sharayatlardıń ózgeriwi, atqarıwshılar hám kompozitorlar aldında turǵan wazıypalardıń qıyınlasıwı hám kóbeyiwi, ásirese, saz ásbapları muzıkasınıń óz aldına kórkem óner tarawına ajıratılıwı menen baylanıslı boldı. Tartqıshlı saz ásbaplarınıń kelip shıǵıwı áyyemgi dáwirlerge barıp taqaladı, sol dáwirde adam birinshi ret tartqısh sesine qulaq sala baslaydı. Skripkanıń dóńgelekleri haywanlardıń múyizlerinen tayarlanǵan oqjay formasına jaqın bolıwı tosattan emes.

Tiykarǵı bólim: Kóplegen izertlewshiler, sonıń ishinde, V.Baxman tartqıshlı ses shıǵarıw usılınıń payda bolıwın, sonıń menen birge, tartqıshlı saz ásbaplarınıń dáslepki túrleriniń payda bolıwın Orta Aziya, atap aytqanda, Xorezm

aymaǵı menen baylanıstıradı. Haqıyqatında da, Ábiw Nasir al-Farabiydiń (VIII-IX ásirler) "Muzıka haqqındaǵı úlken traktat"ınıń ózinde sońınan Ibn Sinanıń shıǵarmalarında da (IX-X ásirler) tartqıshlı saz ásbapları haqqındaǵı sózler ushırasadı. Baxmannıń kózqarasın basqa bazı bir batıs ilimpazları (G. Farmer, E. Beyxert, D. Erlanger), sonday-aq, Ózbekstan izertlewshileri de qabıl etedi. Biraq bul, biziń pikirimizshe, bir tárepleme. Bul jerde tartqıshlı shańaraǵınıń ásbap-úskeneleri vertikal uslap turılǵan. Sonı da esapqa alıw zárúr, olar Evropa ásbaplarınan basqa materiallardan keptirilgen asqabaqtan, ılaydan, teriden, qattı aǵash túrlerinen islengen, bul kóp jaǵdaylarda olardıń sesin belgilep beretuǵın, óziniń xarakteri boyınsha skripka semyasınıń ásbaplarınan principial túrde ózgeshe bolǵan [1]

XV-XVI ásir baslarında pútkúl dúnyalıq muzıkanıń rawajlanıwı Oyanıw dáwirindegi insannıń barlıq ruwxıy baylıǵın, insan sóziniń intonaciyaların, kórkem qosıqlardıń sulıwlıǵın, ózine tán is-háreketlerdi hám basqalardı jetkerip beriwge uqıplı bolǵan tartqıshlı ásbaplarınıń rawajlanıwı menen baylanıslı boldı. Skripka ásbabı dáwirdiń estetikalıq talaplarına eń kóp dárejede juwap beretuǵın, kórkem saz-ásbap imkaniyatları sebepli ótmishtegi muzıka mádeniyatınıń eń jaqsı jetiskenliklerin sintezley alatuǵın saz-ásbap edi. Sonday-aq, skripka mektebi sheńberinde, birinshi gezekte, Italiyada sonata, syuita hám koncert sıyaqlı aldıńǵı janrlar júzege kelip, tolıq kóriniske iye bolǵanı da biykarǵa emes. Skripka janrlarınıń tariyxıy qáliplesiw jolın anıqlawda tek ǵana kamer hám shirkew sonataları, úlken koncert hám jeke skripka koncerti sıyaqlı muzıkalıq oy-pikirdiń eń progressiv túrleriniń qáliplesiw basqıshların anıqlaw emes, al olardıń kelip shıǵıwın xalıq kórkem ónerinde, olardan aldın ótken, olarǵa ómir bergen dúnyalıq muzıka janrlarında baqlaw áhmiyetli.

Italiya skripka óneriniń erte rawajlanıwınıń mámlekettiń sociallıq-ekonomikalıq rawajlanıwına tiykarlanǵan ózleriniń sociallıq, mádeniy sebepleri bar edi. Ózine tán tariyxıy sharayatlar sebepli Italiyada dúnyaǵa birinshi opera, rawajlanǵan skripka kórkem óneri, jańa progressiv muzıka janrlarınıń payda bolıwı, skripka sheberleriniń ayrıqsha jetiskenlikleri, tartqıshlı saz ásbaplarınan (Amati, Stradivari, Gvarneri) teńsiz klassikalıq úlgilerin jarattı. Tariyxıy ortalıqtıń ózgeriwi, sociallıq hám mádeniy talaplar, muzıka óneriniń, estetikanıń óz-ózinen rawajlanıw procesleri bulardıń barlıǵı muzıka dóretiwshiligi hám atqarıw óneriniń usılları, janrları hám formalarınıń ózgeriwine alıp keldi, ayırım waqıtları kórkem ónerdi rawajlandırıwdıń oyanıw dáwirinen barokko dáwirine, sońınan XVIII ásirdiń klassicizm dáwirinen aldıńǵı hám klassikalıq stillerdi qádem taslawına alıp keldi. Italiya muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwında skripka óneri úlken rol oynadı. Evropa muzıkasınıń aldıńǵı hádiyselerinen biri sıpatında skripka dóretiwshiliginiń erte rawajlanıwında italyan sazendeleriniń jetekshi rolin kem bahalap bolmaydı.

Bul haqqında V.Yu.Grigorev, L.S.Ginzburglar tómendegilerdi atap ótken: "Skripka kórkem óneriniń tariyxı úsh basılımda 1-basılımda XVII-XVIII ásirlerde italyan skripka mektebin basqarǵan, dóretiwshiligi úlken kórkem áhmiyetti saqlap qalǵan italiyalı skripkashı hám kompozitorlar Arkanjelo Korelli, Antonio Vivaldi hám Djuzeppe Tartiniydiń jetiskenlikleri. XVI-XVII ásirlerde Italiyada eń iri muzıka orayları Veneciya, Bolonya, Rim, Mantuya, Neapollerde payda bolǵan. Bul jerde bayram hám karnavallar ótkerilip, tamasha hám koncertler berilip, aqsúyeklerdiń úylerinde de, kórkem ziyalılardı birlestirgen ayrıqsha jeńillikli kórkem dógereklerde "akademiyalarda" muzıka sheberligi keń rawajlanǵan.

Franciya skripka óneri haqqında dáslepki maǵlıwmatlar XVI ásir baslarına tiyisli. Ásirdiń ortalarında Rable óziniń "Gargantyua hám Pantagryuel" romanında skripka hám onıń shertiliwin bir neshe márte esletip ótedi. Franciyada skripka basqa Evropa mámleketlerine qaraǵanda kásiplik kórkem ónerde viola menen, xalıq atqarıwında rebek hám viela menen birge kóp waqıt dawam etkenligin atap ótiw kerek. Muzıka haqqındaǵı (Lion, 1556) traktatında francuz muzıkanı Filiber skripka hám viola shańaraǵınıń ózgesheliklerin kórip shıǵıp, olardıń tarqalıw ortalıǵınıń hár qıylı ekenligin kórsetip ótedi.

Francuz muzıkashısı Filiber muzıka haqqındaǵı (Lion, 1556) traktatında skripka hám viola shańaraǵınıń ózgesheliklerin kórip shıǵıp, olardıń tarqalıw ortalıǵınıń hár qıylı ekenligin kórsetip ótedi. Skripka, "kópshilik ásbabı" oǵan "hasıl" violaǵa qarsı qoyıldı. Filiber birinshi bolıp usı saz ásbaplarında shertiwdiń texnikalıq quralları hám usılların bayan etiwge, olardıń kórkemlik imkaniyatların anıqlawǵa háreket etti. Bul dáwirde Franciyada skripkanıń eki túri bar edi: italiyalı muzıkantlar tárepinen alıp kelingen kvartalıq sazlanıwlı bes tarlı skripka (a d1 g1 s2 f2), bálkim klassikalıq skripkanıń aldıngı skripkalarınan biri hám francuz skripkası ólshemi kishi, kvintalıq sazlanıwlı tórt tarlı skripka (c1 g1 d2 a2) 1607-jılı, joqarıda atap ótilgenindey Italiyada qollanılǵan.

XVIII ásir aqırındaǵı francuz skripka ónerinde tiykarǵı orın (J.B.Viotti menen bir qatarda) óz dóretiwshiliginde Lekler qaldırǵan kóplegen progressiv dástúrlerdi juwmaqlaǵan ataqlı skripkashı P.Gavinege tiyisli. Per Gavine (1728-1800) Bordo qalasında skripka ustası shańaraǵında tuwılǵan. 1734-jılı shańaraǵı Parijge kóship ótti hám Gavinede eń jaqsı skripka shıǵarıwshılardı esitiw, olar menen pikirlesiw imkaniyatina iye boldı. 1741-jılı birinshi márte "Diniy koncertler"de qatnastı. Bul waqıtta Lekler dóretiwshilik rawajlanıwında edi. Onıń kórsetpelerinen Gavineniń ol yamasa bul dárejede paydalanıwı múmkin edi. Onıń L'Abbe menen birgelikte Leklerdin sanatasın atqarıwı ustannıń dıqqatınan shette qalmadı.

Etyudlar Gavine dóretiwshiliginiń ózine tán juwmaǵı bolıp, olar ullı francuz skripkasınıń bay atqarıw hám pedagogikalıq tájiriybesi óz kórinisin tapqan, óz

dáwiri ushin jańa janr kórkem etyud (kaprisa) janrı bolǵan shıǵarmalar bolıp esaplanadı.

Gavine bir topar shákirtlerdi tárbiyaladı. Olardıń arasında M.A.Genen, N.Kapron, I.Bertom, Embo, S.Ledyuk, L.X.Pezibl, A.L.Bodron, J.Lemer, J.Verdige, A.Robino, De Blua, P.Vashon hám basqalar bar. XVIII ásirdegi francuz skripka mektebi rawajlanıwınıń dańqlı jolın juwmaqlawshı sıpatında Per Gavineniń rólin Viotti belgilep berdi hám Gavineni “Franciya Tartini”sı dep atadı. Gaviny óz dáwirindegi skripka óneriniń eń jaqsı jetiskenliklerin ulıwmalastırıp qoymastan, J. B. Viottidiń qaharmanlıq dóretiwshiliginiń rawajlanıwına tiykar jarattı, XIX ásir skripka óneriniń rawajlanıwınıń jańa jolların ashtı.

Xalıqtıń awıllıq hám qala mádeniyatları menen tıǵız baylanısqan Germaniyada skripka óneri Italiya, Polsha, Franciyaǵa qaraǵanda bir qansha keyin rawajlandı. Bunı mayda knyazlıqlardıń mádeniy turmısınıń jabıqlıǵı, turaqlı óz ara urıslar hám buzǵınshılıq urısları menen aytıw múmkin. Germaniya jámiyetiniń barlıq qatlamlarında XV ásirdiń aqırınan baslap tartqıshlı ásbaplar hám olarda shertiw keń tarqalgan. Tartqıshlı ásbaplardıń eki tiykarǵı semyası bar edi: viola hám skripka ásbapları. Violalar saray kapellalarında, shirkew xızmetlerinde, aristokratlar saraylarında paydalanılǵan.

Bes hám jeti tarlı violalar kvarta terciya dúzilisine iye bolǵan, bul akkord oynawın jeńillestirgen, ol (basqa mámleketlerdegige qaraǵanda kóbirek dárejede) nemis xalıq kórkem ónerine tán rawajlanǵan instrumental kóp dawıslılıq sisteması menen bir-birine únles edi. Skripka xalıq ásbabı sıpatında XVI ásirdiń aqırına shekem tek ǵana jámiyettiń tómengi qatlamları diyqanlar, qalanıń ápiwayı adamları arasında keń tarqalǵan. Skripkalarda xalıq qosıqları hám ayaq oyınları keńnen atqarıldı. Nemis skripkashılarınıń ózine tán ózgesheligi tek ashıq tarlar (burdonlar) járdeminde emes, bálkim qos nota hám akkordlardıń ádewir quramalı birikpelerinen paydalanıw, instrumentti qayta dúziw (skordatura), joqarı registrler, urılıslı hám sekirip atırǵan shtrixlar hám basqalardan paydalanıw arqalı instrumenttiń melodikalıq talqılanıwın kóp dawıslı oynalıw menen bir. Bulardıń barlıǵı áyemgi hám rawajlanǵan saz-ásbap mádeniyatı, saz-ásbaplardıń tembr hám kórkemlik imkaniyatlarınan keńnen paydalanıw haqqında aytıwǵa múmkinshilik beredi.

Germaniyada kóplegen italiyalı skripkashılar da isleydi. Birinshi náwbette, dóretiwshiligi V.Yu.Grigorev, L.S.Ginzburglardıń dóretiwshiliginde úlken áhmiyetke iye bolǵan eki ájayıp muzıkantlardıń atların aytıp ótiw kerek: Bular – B.Marini hám K.Farina.

XVII ásirdiń ekinshi yarımındaǵı belgili nemis skripkashılarınan biri Iogann Yakob Valter (1650-1717) bolıp esaplanadı. Ol Erfurt qalasına jaqın jerde, Vitterde degen jerde tuwılǵan.Skripka sonatası hám «concerto grosso»nıń rawajlanıwına

Georg Fridrix Gendel (1685-1759) úlken úles qosqan. F. Engels Gendeldi óz dóretiwshiliginde Adam ideyasın sáwlelendirgen nemis kórkem ónerinıń ájayip wákillerinen biri dep esaplaydı. Ullı gumanist Gendel óziniń xalıqqa jaqın kórkem ónerinde jer júzindegi ápıwayı adamlardıń oyların hám ármanların sáwlelendirgen. Betxoven onıń qaharmanlıq usılın sonday joqarı qádirlegenligi tosınnan emes.

I.S.Baxtıń skripka dóretiwshiligi miyrası salıstırmalı túrde úlken bolmasa da, kóp jağınan Evropa skripka ónerinıń qáliplesiwine sheshiwshi tásir kórsetti. Ol házirge shekem úlken kórkem qádirliligin saqlap qalmaqta. Valter, I.Biber, I.G. Pizendel hám ásirese A. Vivaldilerdiń dóretiwshiligi Baxtıń polifoniyalıq tábiyatı skripka shıǵarmalarında da ayqın kórindi. Ol nemis xalıq ayaq oyınlarınıń dástúrlerine,tarlı ásbaplarda kóp dawıslı saz shertiwdiń xalıq saz ásbap ámeliyatına tiykarlanadı.

Sonatalarda Bax nemis xalıq muzıkasınıń kóp dawıslı faktorı, bayanlawdıń improvizacionlıǵı, ayaq oyınlardıń talqılawı menen, sonday-aq, nemis, italyan hám avstriyalı kompozitorlar (Valter, Vestxof, Biber, Korelli) professional muzıkasınıń polifoniyalıq pikirlewdiń jetikligi, formanıń monolitligi, seslerdiń kóp reńliligi, formanıń ciklliligine tartılıwı, baǵdarlamalılıq penen baylanıslı.Baxtıń skripka hám orkestr ushın koncertleri skripka repertuarınıń tiykarǵı fondına kiredi. Olardıń ózgeriwsheńligi, obrazlardıń konsentraciyalılıǵı, erkin ıqrarı menen ajıralıp turadı. Olarda kompozitor skripkanıń keń kólemli, koncert shıǵarmasınıń skripka ásbabınıń jańa kórkemlik imkaniyatların ashıp beredi.

Angliyada saz ásbapları muzıkasınıń rawajlanıwı Oyanıw dáwiri, inglis mádeniyatınıń rawajlanıwı, ádebiyatınıń gúllep rawajlanıwı Shekspir, Frensis Bekon, Tomas Mor atları menen baylanıslı. Teatrlar, sonıń ishinde, Shekspirdiń belgili “Globus” (1599) teatrı ashılıp, onda muzıka keńnen qollanıladı. Angliyada qosıqlar hám ásbap úskene nomerleri menen teatr spektakllerin atqarıwdıń ózine tán dástúri qáliplesedi. Biraq tek Oyanıwdıń juwmaqlawshı basqıshında saz ásbapları muzıkası óz betinshe boladı. Bul processte xalıq kórkem óneri úlken ról oynaydı, ol jerde hár túrli ásbaplarda skripkaǵa tuwısqan, kókirektiń joqarı bóleginde derlik tik uslap turılatuǵın tartqıshlı ásbaplarda oynaw keń tarqalǵan edi; olarda fidler ádette bas (kóbinese tartqıshlı) benen birgelikte oynaǵan. Bay Shotlandiya, Irlandiya, Uels folklorı qosıq hám ayaq oyınlar pentonika, polifoniyalıq bayanlaw usıllarınan paydalanǵan. XVII ásir baslarında eń belgili janrlar vokal ballada hám saz ásbap ayaq oyını kontrdans bolǵan.

XVII ásirdiń birinshi yarımında Angliyanıń óz skripkashıları ele az edi. Olardıń ayırımları basqa mámleketlerde jumıs islegen. Olardan biri Tomas Simpson (1582-1625) esaplanadı. Ol Angliyada tuwılıp, jumıs islegen. Shama menen 1610-jılda Simpson Goldshteyn Shaumburg (Germaniya) sarayında skripka shertiwshi bolıp, soń Kopengagen qalasındaǵı Patsha kapellasında isleydi (V. Yu.

Grigorev, L. S. Ginzburg: Ol birneshe saz shıǵarmaların jaratqan, olar Angliyada úlken ataqqa erisken hám skripka mektebiniń qáliplesiwine tásir kórsetken. Simpson ásbaplardı kórsetpegen, olar ol waqıtta Angliyada keń tarqalǵan violalar ushın mólsherlengen bolıwı múmkin. Bular "Jańa pavanalar, 5 dawıs ushın kuranta hám voltalar" (1610), "Tórt saz ásbabı hám sanlı bas ushın hár qıylı kewil kóterer qosıqlar".

Perselldiń dóretiwshiligi XVII ásirdegi inglis skripka (hám tek skripka ǵana emes) ónerinin rawajlanıwın juwmaqlaydı. Ol ingliz muzıkasınıń eń jarqın betine aylanadı. Kelesi ásirde professional dóretiwshiliktiń tómenlep barıwın házirge shekem tusindirip bolmaydı, sol dáwirde hesh bir kórnekli skripka shertiwshi yamasa skripka shıǵarması payda bolmadı.

X ásirdiń aqırında Avstriya mámleketine birlestirilgen aymaqlarda túrli xalıqlar, sonıń ishinde, slavyan toparlarınıń wákilleri de jasaǵan. Avstriyanıń Evropa sawda jollarındaǵı oraylıq ornı ekonomikalıq hám mádeniy turmıstıń túrli tarawlarında jedel almasıwlardıń bolıwın támiyinleytuǵın edi. Avstriya muzıkalıq mádeniyatı hár qıylı tásirlerdi ózlestirip, áyyemgi dástúrler, turmıslıq saz-ásbaplar menen baylanıslı xalıq dástúrleriniń tásiri astında rawajlandı. Mámleketti birlestiriw, jergilikli dástúrlerdi "jıynaw" hám birden-bir mádeniyattı qáliplestiriw procesi, ásirese, XII ásirdiń ortalarında Avstriyanıń paytaxtı Vena bolǵanınan baslap kúsheydi. XVII ásir baslarına kelip Vena Evropaniń eń iri muzıka oraylarınan birine aylandı. Italyan, chex, polyak, nemis, sońınan rus mádeniyatları menen tikkeley baylanıslar, Venada hám basqa qalalarda kóplegen shet el muzıkantlarınıń iskerligi Avstriya muzıkasına, atqarıwshılıq, ásirese, tartqıshlı kórkem ónerine ózgeshe kolorit berdi.

XVII ásirdiń ortalarında niderlandiyalı ustalardıń ornın avstriyalı sazendeler Iogann Genrix Shmelser, Iogann Yozef Fuks, Georg Reyter, chex Leopold Florian Gassman basqarǵan. Olardıń dóretiwshiligi Avstriya skripka kórkem óneriniń jeke túrinde de, opera-simfoniyalıq janrlarda da rawajlanıwınıń jańa basqıshı menen baylanıslı. Olar menen birge kapellade italiyalı skripka shertiwshiler Djovanni Valentini, Antonio Bertali, Djovanni Feliche Sanches hám basqalar isleytuǵın edi.

V.A.Mocarttıń skripka dóretiwshiligi V.Yu.Grigorev, L.S.Ginzburg: "Skripka kórkem óneriniń tariyxı úsh basılımda 1-basılım". V.A.Mocart (1756-1791) Gaydn menen birgelikte skripka koncertiniń rawajlanǵan klassikalıq formasın qáliplestiriwge sheksiz úles qosqan. Ol belgili muzıkant skripka hám kompozitor, Zalsburg kapellasınıń aǵzası Leopold Mocart shańaraǵında tuwılǵan. Volfgang Leopold tuwılǵan jılda Mocart skripka óneriniń rawajlanıwında úlken rol oynaǵan óziniń belgili "Skripka mektebi"n járiyaladı. Usı mektepte (rus tiline de awdarılǵan hám 1804-jılı Peterburgta "Tiykarǵı skripka mektebi" atı menen basıp shıǵarılǵan) Leopold Mocart atqarıw óneriniń jańa metodikalıq hám estetikalıq

normaların tiykarlap beredi. Usınıń qoyılıwı boyınsha ol skripkanı uslawdıń eń "qolaylı", biraq bárqulla eskirgen usılı podgrifttiń oń tárepinen uslawdı, sonday-aq, shep qol barmaǵınıń sırtqa búgilgenin kórsetedi, bul qoldıń bosaǵadaǵı jaqın jaǵdayına hám barmaqların sozıwǵa alıp keledi. Ol skripka kórsetkish barmaq tiykarında shep qol menen uslap, bas barmaqtıń joqarǵı bólimi menen uslap turıwdı usınıs etedi. Ol oń qolınıń tirsegin kóp kóteriwdi usınıs etpeydi.

Mocart skripka ásbabı qatnasıwında basqa da ansambl dóretpelerin dúzgen: skripka hám alt ushın eki duet, skripka hám alt ushın variaciyalar, eki skripka ushın duet, triosonatlar, fortepiano hám skripka ushın Allegro, fortepiano hám skripka ushın eki variaciyalar cikli, jigirma altı tarlı kvartet, jeti fortepiano triosı, tarlı trio ushın divertisment, eki fortepiano kvarteti, Mocart skripka dóretiwshiliginiń áhmiyetin joqarı bahalamaw múmkin emes. Onıń tek ǵana Vena mektebi kompozitorlarına emes, al basqa mámleketlerdiń kompozitorlarına, sonıń ishinde, rus kompozitorlarına tásiri hámmege belgili. Onıń koncertleri umıtılıp ketken dáwirde kamerlıq shıǵarmalar saxnadan joǵalıp ketpegen, skripkanı talqılaw, onıń kórkemlik imkaniyatlarınan paydalanıwda úlgi bolıp xızmet etken. Skripka koncerti simfonizasiyasi jolı tap Mocarttan baslap keledi; ol birinshi bolıp lirikalıq skripka koncerti úlgilerin jarattı, skripkadan koncert ásbabı sıpatında kórkem ónerdi paydalanıwdı jolǵa qoydı.

Polyak skripka atqarıwshılarınıń XIX ásirde Karol Lipinskiy, Apollinariy Kontskiy, Genrik Venyavskiy, Stanislav Barsevich atları menen baylanıslı hám polyak skripkashılarınıń Evropa atqarıw ónerindegi jetekshi ornı haqqında soraw qoyıwǵa imkaniyat bergen joqarı jetiskenlikleri hesh qashan da tosınnan bolmaǵan. Ótken ásirlerde júdá úlken atqarıwshılıq tájiriybeniń toplanıwı, xalıq saz-ásbablarınıń áyyemgi dástúrleriniń rawajlanıwı hám dawam ettiriliwi, skripkanıń xalıq tárepinen payda bolıwı Polshada saz-ásbap dóretiwshiliginiń milliy ózgeshelikleri hám Evropa atqarıwshılıq kórkem óneriniń eń aldıngı tendenciyalarınıń nátiyjeli sintezi juwmaǵı dese boladı. Sonıń ushın da, polsha skripka atqarıwshılıǵınıń rawajlanıwınıń dáslepki basqıshların talıqlaw, skripkanıń kelip shıǵıwı, tartqıshlı ásbaplarda atqarıw xalıq dástúrleriniń qáliplesiwi máseleleri, skripka muzıkasınıń milliy janrlarınıń negizi tek tariyxıy qızıǵıwshılıq emes olar Evropa atqarıwshılıq kórkem óneriniń rawajlanıwınıń Orta ásirlerde Polshada skripka atqarıwshılıǵı haqqında derekler oǵada az.

Atqarıw dástúrlerin sáwlelendirgen tartqıshlı ásbapları ushın eń dáslepki (bizge shekem jetip kelgen) shıǵarmalar XV-XVI ásir baslarına tiyisli. Olardıń bári tiykarınan vokal, saz ásbap quramlı ansambl ushın mólsherlengen edi. XV ásirdiń birinshi yarımına tiyisli N.Ostrorogtıń hawaz hám eki saz ásbabı ushın jazılǵan "Pastir otmenniy" qosıǵı usınday. Bul jerde ásbap dawısları skripka diapazonında jazılǵan, sol-re hám re-lya kvintalarınan keń paydalanıladı. Joldaslaw registrınıń

tómenligi dawıs ushın jumsaq fon jaratadı. Faktura skripkaǵa uqsas dúziliske iye bolǵan tartqıshlı saz ásbaplarında atqarıw ushın tán.

Jáhán saz ásbaplar mádeniyatın ádewir bayıtqan chex tartqıshlı ásbap óneri orta ásirlerge tiyisli bolıp, ol chex xalıq saz ásbapları hám vokal muzıkası menen tıǵız baylanıslı. Chexiya xalqı basqa xalıqlar sıyaqlı óz qosıqların jazadı, diyqanlar hám qala xalqı arasında sheber muzikantları bar edi; sayaxatshı muzıkantlar hám qosıqshılar rus hám nemis saz atqarıwshıları sıyaqlı dáslepki kásiplik muzıkaǵa da tásir kórsetedi.

XV-XVI ásirlerden baslap tartqıshlı saz ásbapları fidel tárizli, tartqıshlı liralar, violalar hám olardıń ornınan keyinirek skripka basıp shıǵarǵanları saray kapellalarında, sonday-aq, chex aristokratları kapellalarında keń qollanıladı. Bul hám onnan keyingi ásirlerdegi kapellerdiń inventar jazıwları (ásirese, XVI ásirdegi Rojemberk qalasınıń kapellaları hám XVI ásirdiń aqırı XVII ásirdiń baslarındaǵı chex polifonisti Krishtof Garanti) bunnan dárek beredi.

Tartqıshlı ásbapları (viola hám skripkalar) insan tárbiyasında muzıkaǵa úlken áhmiyet bergen chex pedagog gumanisti Yan Amos Komenskiydiń (1592-1670) shıǵarmalarında tilge alınadı. Ádette, saraydaǵı chex kapellalarında sırt el muzıkantları kópshilik bolǵan bolsa da, talantlı chex atqarıwshıları arqalı bul jerge chex xalıq muzıka kórkem óneriniń aǵımı álbette kirip baratuǵın edi.Evropada dańq taratqan jetik chex skripkashı Yaqub Yan Sheller yamasa Shererdi (1755-1805) ayrıqsha aytıp ótiw kerek. Ol Paganinidiń kóplegen texnikalıq jetiskenliklerin aldınnan kórgen, biraq olardı kórkemlik tereńlik hám mazmunlılıq penen biriktire almaǵan.

Rus skripka óneriniń tamırları ele jeterli dárejede izertlengen emes, biraq ilimniń baylıǵı bolǵan nárse, tartqıshlı ásbaplarınıń qáliplesiwiniń kóp ásirlik bay tariyxın hám tartqıshlı ásbaplarında xalıq atqarıw dástúrlerin izertlew imkaniyatın beredi. Rus tartqıshlı saz ásbapları hám muzıka mádeniyatınıń basqa xalıqlar menen birinshi gezekte polyak, bolgar, chexlardıń bul tarawda erisken jetiskenlikleri menen kóplegen baylanısları bar.

Skripka ǵárezsiz saz ásbabı sıpatında Rossiyanıń batısında hám qublasında Belorussiya, Ukraina, Moldoviyada. XV ásirde oraylıq wálayatlarǵa qaraǵanda bir qansha burın tarqalǵan bolsa kerek. Usı múnásibet penen házirgi Moldova aymaǵında 1500-jıldaǵı hújjetlerinde Skripka shańaraǵı dep atalıwı hám ayırım jerler Skripkan, Skripkaneshti atların alıwı qızıqlı.

Tolıq emes maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, XIX ásirdiń baslarında Rossiyada úsh júzden aslam krepostnoy orkestr bar edi. Olar rus milliy simfoniyalıq usılınıń qáliplesiwine, tek XVIII emes, al XIX ásir rus kompozitorları A. Verstovskiy, A. Alyabev, A. Gurilev, M. Glinka dóretiwshiligine úlken tásir kórsetti. Ásir aqırına kelip, Rossiya kóplegen sırt elli muzıkantlardı ózine tartıw orayına aylandı.

Dáslepki rus professional kompozitorlarınan ózin pútkilley saz ásbap janrları tarawına baǵıshlaǵan tek ǵana bir insan bar edi. Bul ullı skripkashı hám kompozitor Ivan Evstafevich Xandoshkin bolıp, onıń dóretiwshiligi XVIII ásir rus muzıkasında ayrıqsha orın iyeleydi hám onıń atqarıwshılıq jumısı haqılı túrde rus professional skripka óneriniń tiykarın salıw imkaniyatın beredi.

1780-jılı skripka ásbabınıń atqarılıwında revolyuciyalıq burılıstı ámelge asırıw, skripka atqarıwınıń mıslı kórilmegen gorizontların ashıw táǵdirine iye ullı Nikkolo Paganini tuwıldı. Ol óziniń dóretiwshiligi menen italyan skripka óneriniń eki ásirlik rawajlanıwında basıp ótken jolın kóp jaǵınan juwmaqlaydı. Onıń ájayıp kórkem óneri XIX ásir atqarıwshılıq mádeniyatına kúshli dóretiwshilik pát baǵıshladı, skripka óneriniń jańa tendenciyalarına jol ashıp berdi. Házirgi muzıkalıq turmısta XVII-XVIII ásir ustaları dóretken shıǵarmalarǵa ayrıqsha qızıǵıwshılıq bar. Olar auditoriyaǵa kúshli estetikaliq tásir kórsetiwdi dawam ettirmekte, sonıń menen birge, olardıń ádep-ikramlılıq filosofiyalıq tárepi barǵan sayın kúsheyip barmaqta. Adamzat rawajlanıwdıń jańa basqıshında turıp, muzıkada sáwlelengen óz dáwiriniń estetikaliq ideallarıń kúshlirek qabıl etiwge uqıplı boldı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1.В.Ю.Григорбев., Л.С.Гинзбург: «История скрипичного искусства в трех выпусках-выпуск 1»
2. Jabborov A., Begmatov S., Nazarova M. Ózbek musiqasi tarixi. – Toshkent: 2018.
3.Чулаки М. «Инструменты симфонического оркестра» издание третье «Музыка» Москва 1972 г
4. Abdisultanov J. Arnawlı saz. – Nókis: «Ilimpaz», 2023.
5.Броун А.В. Очерки по методике игры на виолончеле учебное пособие. - Москва: Музыка, 2011.
6.Берлянчик М.Вопросы музыкалтной педагогики.Смычковые инструменты: Учебное пособие. М.Берлянчик А.Юрьев.
7. Гольденберг А. Начальный этап обучения игре на скрипке. Уч.метод.пособие Саратов 2010.

MAZMUNÍ

MUZÍKATANÍW

1	**Ходжаметова Г.И.** КАРАКАЛПАКСКАЯ ТРАДИЦИОННАЯ МУЗЫКА КАК ПЕРВООСНОВА СОЧИНЕНИЙ ФОРТЕПИАННОЙ МУЗЫКИ	3
2	**Charshemov J.** P.XINDEMITNING “LUDUS TONALIS” TSIKLINING GARMANIK TAXLILI	10
3	**Мухаммедниязов К.Т.** ИЗУЧЕНИИ ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОСВЯЗИ МУЗЫКИ И СЛОВА НА ПРИМЕРЕ «ПОЭТИКИ» АРИСТОТЕЛЯ	16
4	**Abatbaeva R.O.** XX ASRNING IKKINCHI YARMIDA QORAQALPOQ MUSIQASI	22
5	**Саидхонов А.С.** ДВЕНАДЦАТЬ ГРАНИ СОВЕРШЕНСТВА (На примере трансцендентные этюды Ференца Листа)	29
6	**Жумабаев А.Е., Муратбаева А.А.** МУЗЫКАЛЬНАЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКА	42
7	**Saburova U.M.** LYUDVIG BETXOVEN IJODIDA VARIATSION SHAKL	48

KÓRKEM ÓNER

8	**Allanbaev R.O.** QORAQALPOQ KOMPOZITORLARI ASARLARIDA MUSIQIY DRAMALAR	53
9	**Abdullaev F., Muratbaev A.** QARAQALPAQSTANDA DEMLI ORKESTRINIŃ DÚZILIWI HÁM ONÍŃ RAWAJLANÍW BASQÍSHLARÍ	59
10	**Qurbanazarov P.** DAMLI CHOLG‘ULAR VA ULARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	65
11	**Shermatov K.E.** BUYUK ALLOMALAR ABU ALI IBN SINO VA ABU NASR FAROBIYLARNING MUSIQIY MEROSI	73
12	**Abdullaeva U., Razatdinova A.** KOMPOZITOR KEŃESBAY ABDULLAEVTÍŃ QARAQALPAQ XALÍQ NAMALARÍNÍŃ RAWAJLANÍWÍNA QOSQAN ÚLESI	80
13	**Александрова О.А.** ПАМЯТИ ОПЕРНОГО ПЕВЦА КУРКМАСА МУХИТДИНОВА	86
14	**Allaniyazov B.** SKRIPKANING TARIXIY RIVOJLANISH JARAYONI	91
15	**Erejepov A.A.** QARAQALPAQ BAQSISHILIQ MEKTEPLERINIŃ ATQARIWSHILIQ KÓRKEM ÓNERI ÓZGESHELIKLERI HAQQINDA	98

16	**Kamalova G.M.** HIKMAT RAJABOVTIŃ DÓRETIWSHILIGINE TÁN ÓZGESHELIKKLERI	104
17	**Dosimbetov B.X.** CHOLG‘U IJROCHISINI KONSERT VA SAHNA NAMOYISHIGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	113
18	**Zuxurov M.M.** DIRIJYORLIQTA QOL HÁREKETLERINIŃ DURIS ATQARILIWI HÁM OLARDI RAWAJLANDIRIW	120
19	**Embergenova G.A., Yo‘ldoshev L.E.** XOR ASARLARINI TAHLIL QILISH OMILLARI	130
20	**Paxratdinova L.Sh.** SKRIPKA SAZ ÁSBABÍ TARIYXÍ	136
21	**Karimova I.I.** SKRIPKA SAZ ÁSBABÍNA SHÍǴARMA JAZǴAN DÓRETIWSHILER HÁM PROFESSIONAL ATQARÍWSHÍLAR ÁHMIYETI	145
22	**Rejepov Sh.B.** ǴAYÍP DEMESINOVTÍŃ FORTEPIANO DÓRETIWSHILIGI (“Prelyudiya”ları mısalında)	153
23	**Mamutov P.A.** TEATRDÍŃ TARIYXÍY QÁLIPLESIWI HÁM DRAMATURGIYANÍŃ RAWAJLANIW BASQÍSHLARÍ	159

MUZÍKA PEDAGOGIKASÍ

24	**Umarova V.A.** MUSIQA-IJROCHILARNI TANLOVLARGA TAYYORLASHDA USTOZ VA OILANING ROLI	164
25	**Tnibaev P.K.** DAMLI CHOLG‘ULARNI TALABALARGA O‘RGATISH: PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA METODLAR	169
26	**Элмуродова Г.А.** СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНИКИ ПО ПРЕДМЕТУ ФОРТЕПИАНО (НА ПРИМЕРЕ ЭТЮДОВ К. ЧЕРНИ)	173
27	**Iseev R.** FORTEPIANO ATQARÍWSHÍLÍǴÍNDA POLIFONIYA JANRÍNÍŃ AHMIYETI. POLIFONIYALÍQ SHIǴARMALAR USTINDE JUMÍS ALÍP BARÍW	180

JÁMIYETLIK-GUMANITAR PÁNLER

28	**Jabbarov I.A., Bazarbaeva N.I.** MOBILE APPLICATIONS AS A CONTEMPORARY INSTRUMENT FOR ENHANCING ENGLISH LANGUAGE LEARNING	187
29	**Marziyaev J.K.** JOQARÍ OQÍW ORÍNLARÍNDA JURNALIST QÁNIGELERDI TAYARLAW	194
30	**Kalimbetova S.A.** O‘ZBEK JADID DRAMATURGIYASI VA TEATRI (“Padarkush” va “To‘y” dramalari misolida**)**	201

MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER XABARSHÍSÍ

Ilimiy-metodikalıq jurnal